

Ghettoen svarer igen

Køn, klasse og etnicitet i tredje fase af betonforstadens danske litteraturhistorie

Mens 2010'erne klingede ud, vedtog det danske folketing den såkaldte ghettopakke (20. november 2018).¹ Her kædes en bestemt boligform sammen med sociale problemer og etnicitet under den belastede ghetto-term på en måde, der vakte også international opsigt. Lovkompleksets formål er at udløse både stok og gulerod over for boligselskaberne, sådan at de får løst de sociale problemer, der udgør definitionen på en dansk ghetto.² 2010'erne var imidlertid også et årti, hvor betonforstæderne svarede igen. Det blev tydeligt, at den danske ghetto har en kanon, og en længere litteraturhistorie kom til syne. Det skyldtes selvsagt blandt andre Yahya Hassan, hvis anden digtsamling fra november 2019 ringede årtiet ud. Kort inde i 2020'erne var han selv væk.

Det grundlæggende argument i denne artikel er, at historien om de boligområder, vi nu i Danmark kalder ghettoer, *er* (og ikke kun *har*) en litteraturhistorie. For det første har modernistisk massebyggeri udgangspunkt i en utopi forfattet op gennem det 20. århundrede af generationer af forskere fra hele verden, et gigantisk kollektivt skriveprojekt, som den amerikanske historiker Rosemary Wakeman sammenfattende kalder *The New Town Movement* (2016). For det andet udløser de nye byer og bydele, da de først er realiseret, en dystopisk diskurs af stærkt symbolsk tilsnit, som den svenske etnolog Per-Markku Ristalammi ligefrem har kaldt "svart poesi" (1994). Endelig er dette historiske forløb blevet fortolket i litterære former. Det betyder for det første, at betonblokkene i det modernistiske massebyggeri har sin egen litteraturhistorie i snæver forstand. Vi kan følge, hvordan betonblokkene dukker op i litteraturen, og hvordan de der fortolkes. For det andet tilbyder denne litteraturhistorie indsigt i et sted, hvor det danske samfund har artikuleret sine inderste drømme om det gode liv i det lyse velfærdssamfund og sine mørkeste mæridt om steder uden for lands lov og ret, der truer samfundets sammenhængskraft. Alt imens, og det er vigtigt, har generationer af helt almindelige mennesker levet deres helt almindelige liv i forstædernes betonblokke (jf. Nielsen).

Litteraturen er, siger den amerikanske litterat David Alworth (2016), "an acute instrument of sociological thought [...], something like a new method

of data visualization for literary and cultural historians” (s. 4, 23). Det er i 2010'erne, at det instrument, jeg vil kalde dansk ghettolitteratur, kommer til syne og giver os indsigt i både det årti og dem, der gik forud. “Som et vældigt, hidtil uset alfabet af gårdhavehuse, parcelhuse, rækkehuse og store boligblokke” ligger barndommens Albertslund udbredt for fortællerens fugleperspektiv i Birgitte Kosovics *Det, du ikke ikke vil vide* (2020, 37). Det er dette alfabet, som fortælleren i romanen og vi i artiklen her skal læse.

I en sådan læsning kan man med fordel trække på flere af de teoretiske strømninger, der prægede 2010'erne. Teorihistorisk var årtiet præget af en forskydning i retning af emner og indhold (ikke mindst emner relateret til identitetspolitik). Udgivelsen af antologien *Litteratur. Introduktion til teori og analyse* redigeret af Lasse Horne Kjældgaard et al. i 2012 er symptomatisk. Typisk har den slags opslagsværker enten rettet sig mod det, man kaldte metoder, tilgange eller teoretiske skoler, eller mod analytiske kategorier som metrik, billedsprog eller fortælleforhold. *Litteratur* betegnes heroverfor af redaktørerne som “problemorienteret” og har opslagsord som stemme, intertekstualitet, moral, mobilitet, køn – og sted. Allerede titlerne på andre antologier som *Litteratur i brug* (Mai 2019) og *Litteratur og ...* (Jørgensen og Gregersen 2019) peger i samme retning.

Nærværende artikel ligger i forlængelse af en sådan problemorienteret tilgang. Under overskrifter, der tilsammen udgør et problemorienteret begrebskatalog, vil det fremgå, hvad dansk ghettolitteratur som “an acute instrument of sociological thought” har at sige og vise om ghettoen. Tekstbegrebet er rummeligt, og jeg indtager musik, film og TV. Af pladshensyn behandler jeg ikke den særlige litteratur, vi kalder rap, men henviser til arbejder af især Mads Krogh (2008, 2016). Sted, velfærdsstat, selvfremsstilling, følelser, køn og materialitet var størrelser, der nød stor opmærksomhed i 2010'erne. Nedenfor indtager “ghetto” sin plads i dette fine selskab af teoretiske krydsfelter. Set under et er det et selskab, der deler en ambition om at gøre litteraturen gældende som kvalificeret partner i kulturens samtale om de spørgsmål, der er vigtige for os.

Sted

Det er en gammel travet i vesteuropæisk tænkning at skille menneskers indre verden af oplevelser, tanker og følelser fra den ydre verden af andre mennesker, steder og genstande. Fænomenologisk filosofi har insisteret på, at en sådan dualisme er en abstraktion, der er afledt af et mere grundlæggende forhold, nemlig at menneskets bevidsthed retter sig mod verden, vi har noget for med den. På den måde er omverden og bevidsthed altid forbundet. En lokalitet kan kun blive sted ved at være sted for nogen, og menneskets subjektivitet er også noget materielt, forbundet med sted: “Human subjectivity, in this view”, skriver den amerikanske litteraturforsker Eric Prieto om den fænomenologiske opfattelse af relationen mellem sted og bevidsthed, “arises not in opposition to material reality but as an expression of material reality, and place is, in this sense, the point at which the consciousness-environment nexus takes shape and can be best understood” (s. 25). Vores fornemmelse af at være et “jeg” opstår ikke i en hemmelig indre sfære, men i en dynamik mellem os selv, det

socialle og omgivelserne. Denne trekant er, med Prietos ord, en “subjektivitetsinducerende” neksus: Subjektet opstår i forbindelser mellem omgivelser, kollektiv og bevidsthed. Udtrykt mere teknisk: Den intersektionelle konfiguration af køn, klasse og etnicitet, der udgør vores identitet, er også materiel og har alt med sted at gøre.

Mange af de tekster, der skal omtales i det følgende, udforsker denne dynamik ved at forbinde beskrivelser af et faktisk eksisterende boligområde med den – typisk selvbiografiske – livshistorie, der fortælles. Teksterne er i vekslende omfang ikke bare selvbiografiske, men er det på en stedsspecifik måde, som man kan betegne med Mieke Bals suggestive begreb *autotopografi* (2002). Litteraturhistorisk udgør den danske ghettolitteratur en bevægelse fra det, jeg så vil kalde ekspertnarrativer, til autotopografier: fra beskrivelser af arkitekter og planlæggeres arbejde med de nye boligområder i fiktionens former, Tage Skou-Hansens *Krukken og stenen* (1987) og Dag Solstads *Forsøg på å beskrive det ugjennemtrengelige* (1984) er vigtige her, til autotopografiske fortællinger om virkelige menneskers opvækst i virkelige boligområder; fra professionelle og kanoniserede middelklasseforfatteres drevne fiktionsfortællinger til etnisk blandede unge forfattere, der omkring 2010 med baggrund i egen opvækst i udsatte boligområder skriver selvbiografisk på forskellige måder.³ Fra *etic* til *emic* ville fx en antropolog kalde en sådan perspektivforskydning fra udefra til indefra. Den hænger historisk sammen med, at de første beboere i sagens natur ikke var vokset op i blokkene. “Stedet var ingens hjemegn”, skriver Bent Vinn Nielsen i et tilbageblik på sin egen opvækst, men konstaterer siden: “Jeg går ud fra, at den nu er hjemegn for nogle”.

En del af de autotopografiske tekster rummer både de store historiske linjer bag højhusene og et selvbiografisk førstepersonsperspektiv på levet liv i dem. Det gælder Aydin Soeis *Forsoning* (2016), Kosovics *Det, du ikke vil vide* og, i et lidt dybere historisk perspektiv, Camilla Christensens *Jorden under Høje Gladsaxe* (2002) og Nikolaj Frobenius’ *Teori og Praksis* (2004) (jf. Haarder 2014 og Haarder og Obbekær).

Betonforstaden er et generisk sted. Det kan fx optræde som en kronotop, en rumlig-symbolisk gestaltning af en bestemt tidserfaring. Svenske Hassan Loo Sattarvandis *Still* (2008) fremstiller en særlig temporalitet forbundet med den geografiske isolering af karakterernes ungdomsliv i en betonforstad. De hører musik lavet af samlede loops, deres liv går også udvejsløst i ring, og begge dele har med deres levested at gøre (Arping, Sarrimo). Morten Papes *Planen* (2015) omtaler på lignende måde “de fremtidsløse børn af Planen” (s. 396). Men når stort set alle de tekster, man kunne forbinde med betonblokkenes danske (og nordiske) litteraturhistorie, også ekspertnarrativerne, beskæftiger sig med *faktiske* boligområder – fra Skou-Hansens nødtørftigt fiktonaliserede udgave af Gellerupparken over Camilla Christensens Høje Gladsaxe til Kosovics Albertslund – er dette en distinkt egenskab ved disse tekster. På den ene side beskrives et generisk sted, på den anden side handler de fleste tekster om virkelige boligområder, der ikke restløst kan reduceres til signifiant for en bestemt symbolik.

Sted dukkede omkring år 2000 op som et vigtigt spørgsmål i blandt andet litteraturforskningen. Anne-Marie Mai og Dan Ringgaards antologi *Sted* kom i 2010, samme år som Ringgaards *Stedssans*, og indledte en større dansk udbredelse af stedlige

og rumlige kategorier som supplement og korrektiv til de tidlige og historiske kategorier, der ellers har domineret, ikke mindst i litteraturhistorieskrivningen. Sidstnævnte tog Anne-Marie Mai sig af i *Når litteraturen finder sted 1-3* (2010-11) ved at lægge sted ind som afgørende for litteraturhistoriens konkrete udkomme. Arbejdet med ghettoen i dansk litteratur ligger i forlængelse af denne tendens, men skal også udbedre en mangel, nemlig sammenhængen mellem sted og klasse. “Geographical referencing is one of the contemporary shorthand ways of speaking class”, skriver den engelske sociolog Beverley Skeggs (s. 15) og påpeger et faktum, som vi omgås hver eneste dag: Det sted, vi lever, er klassespecifikt, og vi kan alle med meget stor sikkerhed sige, hvor de rige, middelklassen og arbejderklassen bor i vores by. Det indebærer igen, at sted er skæbne, postnummer er skæbne. Kommer man fx fra et udsat boligområde, kan det nok være en gevinst i rappens scenografi (se fx Krogh og Pedersen og DR3’s *Ghettostjerner* (2021)), men næppe ellers. Der er et gebyr at betale for bopælen for nu at bruge Aydin Soeis metafor (2018): Det er op ad bakke at vise over for andre, at man ikke dermed er white trash eller bandemedlem.

Den franske sociolog Loïc Waquant taler i *Byens udstødte. En komparativ sociologi om avanceret marginalisering* (2013) om territorial stigmatisering, og den sammenhæng mellem sted, klasse og sociale problemer, som vi i Danmark navngiver med ghettobegrebet, fungerer som officiel territorial stigmatisering. Der synes at være en distinkt forbindelse mellem den statslige definition af danske boligområder som ghettoer og den generelle risikooverførsel i neoliberalismens tid fra stats- og arbejdsgiverside til borger- og arbejderside. Det er den risikooverførsel, vi i 2010’erne begyndte at sammenfatte med prekaritetsbegrebet, især i forbindelse med den engelske økonom Guy Standings tese om *Prekariatet – en ny farlig klasse* (2017). Omvendt undervurderer Standing nok den fortsat fungerende nordiske velfærdsmodels evne til at afbøde prekariseringens konsekvenser (jf. Odgaard), ligesom der måske alligevel kan komme noget godt ud af ghettopakken. Endelig er jeg selv uafklaret med hensyn til brugen af selve begrebet – som vi nu skal se.

Ghetto

Forbindelsen mellem modernistisk massebyggeri og sociale problemer er et globalt fænomen. De store betonforstæder rundt om Paris er eksemplariske, men bestemt ikke enestående. Disse boligområder er et krydspunkt mellem en international modernistisk arkitektur- og planlægningsideologi og en national velfærdsstatslig boligpolitik (der igen udmøntes lokalt), altså en særlig æstetisk-politisk konfiguration. Mange sprog har mindst én term for denne konfiguration: *banlieu* i Frankrig, *housing estate* i England, *drabantby* i Norge – for slet ikke at tale om mere åbenlyst negative betegnelser som *concrete slum*. Danmark er mig bekendt det eneste land, hvor den velfærdsstatslige indsats mod sociale problemer i disse områder baserer sig på officiel brug af ghettobegrebet (det bliver spændende at se, om dette igen forsvinder, og om det gør en forskel).

Wacquant analyserer i *Byens udstødte* de borgerkrigs-lignende tilstande og den ekstreme menneskelige nød i den moderne amerikanske ghetto som udtryk for en

strukturforandring af det amerikanske samfund. Han kalder den avanceret marginalisering, og den består i en komplet institutionel tilbagetrækning fra afroamerikanske kvarterer i de store byer. Wacquant skelner på den baggrund mellem den oprindelige sorte ghetto og den senere *hyperghetto* (den vi møder i fx TV-serien *The Wire* (2002-2008)). På basis af denne strukturelle argumentation afviser han, at europæiske modstykker som de franske *banlieus* meningsfuldt kan opfattes som ghettoer. Trods sammenlignelige sociale problemer er de i kraft af deres kulturelle heterogenitet, velfærdsstatens fortsatte tilstedeværelse og permeabiliteten i afgrænsningerne fra det øvrige samfund faktisk at regne for *antighettoer*. Når så ghettobegrebets moderne historiker, amerikaneren Daniel Schwarz (2019), med det lange lys autoritativt slået til, konkluderer, at “ghetto” kun for jøder og afroamerikanere er blevet en del af den fælles historie og kollektive identitet, skulle bunden være lagt for en fagligt funderet afvisning af ghettobegrebets relevans i en dansk kontekst.

Både Schwartz’ og Wacquants forskning og argumenter er overbevisende, men den danske case bør nok alligevel have et kapitel i den verdenshistoriske fortælling om ghettoen. Når ghettobegrebet ud over at være i omløb i folkemunde bruges officielt som basis for en boligsocial indsats, bliver det en del af ganske mange danskers liv og dermed af vores fælles historie og identitet. Mange danske fortællinger om livet i modernistisk massebyggeri peger på de karakteristika, der kendetegner Wacquants antighetto. Man kan fx notere sig, at velfærdsstatsligt personale som lærere, bibliotekarer og sagsbehandlere med tilhørende *locations* ofte dukker op og spiller en positiv rolle. Yahya Hassans kontaktperson er kun det mest kendte og noget tvivlsomme eksempel. Efter en længere passus i slutningen af erindringsbogen *Glansbilleder* (2016) om konkrete læreres betydning for hende løfter Geeti Amiri deres uvurderlige hjælp op på et institutionelt niveau: “Jeg klarede mig, fordi jeg påtog mig ansvaret for at forbedre mine vilkår, men folkeskolen gav mig de værktøjer, der var en forudsætning for, at jeg kunne gøre det” (s. 276). Derefter følger en hel side om fritidshjemmet og de venlige voksne, hun mødte der. Man finder lignende velfærdspersonale og -steder i Ahmad Mahmouds *Sort Land. Fortællinger fra ghettoen* (2015). Hvis definitionen på en ghetto er institutionel tilbagetrækning, er Amiris og enhver anden danskers brug af begrebet vildledende, for velfærdsstaten er tydeligt til stede mellem blokkene. Også den kulturelle og lingvistiske diversitet i vores almene boligområder støtter Wacquants argumentation.

Mit eget argument er, at hvis ghettobegrebet i forvejen kan rumme både den snart 1000 år lange historie om urban segregering af jøder i Europa – Schwartz’ fascinerende bog viser et komplekst forløb, hvor ghettoen på skift er positivt og negativt valoriseret – og den kortere om apartheid vendt mod afroamerikanere i USA, så kan der også blive plads til en dansk variant.⁴ Ghettoen er nu en del af Danmark og skal behandles som sådan (uden at jeg vil være forpligtet af termen, betonforstad og mange andre synonymmer vil blive brugt). Som en del af denne bestræbelse skal dens litteraturhistorie skrives. Fordi den danske ghetto er knyttet til den danske velfærdsstats udvikling, bør fortællingen om dens litteraturhistorie knyttes til de litterære velfærdsstudier, der også har præget dansk litteraturforskning i 2010’erne, men kan også forbindes med den større historie om krisen i Vestens idealer og prak-

sis, som Rune Lykkeberg har beskrevet i *Vesten mod vesten* (2019).⁵ Og fordi den danske velfærdsmodel er af samme type som de øvrige nordiske landes, er en sådan litteraturhistorie værd at se i en nordisk sammenhæng.

Velfærd

Tarek Omars *MuhameDANEREN* (2011) indleder dansk ghettolitteratur i snæver forstand, men med den og de tekster, der følger i 2010'erne, dukker en længere historie op. De modernistiske massebyggerier, vi omtaler som betonforstæder eller ghettoer, er født ud af velfærdsstatens centrale idealer, og de rummer dermed den tredelte historie, man kan fortælle om ikke bare Danmark, men om Vesten i det hele taget: en guldalder i efterkrigstiden afløses i de tidlige 1970'ere af en krise, der radikaliseres omkring år 2000.

Man kunne navngive disse faser med forskellige farver på det centrale symbolske element i det betydningskompleks, som de nye boligområder efterhånden udvikler sig til, både i den almindelige meningsdannelse og i æstetiske former som litteraturen (jf. Haarder 2021). *Den hvide beton* rummer den optimistiske planlægningsideologi, der prægede højkonjunktorens højhuse i velfærdsstatens guldalder. Man kan litterært forbinde den hvide beton med især Anders Bodelsens undersøgelser af de nye boligområder i 1960'ernes Danmark, hans "velfærdsrealisme" (Kjældgaard). *Den grå beton* rummer den "krisesemantik" (Reinecke), der i 1970'erne kommer til udtryk i den almindelige opfattelse af de nye boligområder som indbegrebet af alt, hvad der er galt med samfundet, tiderne og ikke mindst den fuldt udrullede velfærdsstat. Den grå beton viser sig alle steder fra *Huset på Christianshavn* over eksperimenterende romaner som Michael Buchwalds *Blokland* (1975) og en skandaløs ungdomsroman som *Katamaranen* af Bent Haller til kritisk populærmusik som Røde Mor og Jomfru Ane Band (jf. også Høghøj).

I *den gråbrune beton* videreføres krisestemningen, men med en etnisk komponent: Det centrale problem med disse områder er nu i den almindelige meningsdannelse defineret ved beboernes udanske parallelkultur, og ghettobegrebet tages officielt i anvendelse. Fra at være løsningen på et moderne samfunds boligproblem er betonforstaden selv blevet problemet, nærmere bestemt beboerne. Vi har fra slutningen af 1980'erne fået, siger en dansk sociolog, et områdebaseret rationale: "I forlængelse heraf bliver det væsentligste boligsociale problem defineret som koncentrationen af mennesker fra bunden af samfundet i en række specifikke almennyttige boligområder" (Schultz Larsen, 426).

Pointen med at gå kritisk til dette rationale er ikke, at disse problemer i virkeligheden ikke findes i nogle af Danmarks almene boligområder. Det er blandt andet dem, man kan læse om i dansk ghettolitteratur. Man skal være en ret særlig læser af både Ahmad Mahmoud, Geeti Amiri, Aydin Soei og Yahya Hassan for at se bort fra fx kritikken af en stedsspecifik voldelig maskulinitet forbundet med en primitiv udgave af islam. Nej, pointen, man kan hente ud af kritisk at rekonstruere den større historie rundt om den gråbrune ghettos litteratur, er, at problemerne i danske almene boligområder dels er ældre end immigrationen, dels angår de egalitære idealer, vi har bygget vores samfund på. Velfærdsstaten skulle oprindeligt sikre lige

vilkår for alle på et nationalt niveau, men nu ses den boligsociale indsats som noget, der angår den lokale fordeling af problematiske mennesker.

Det er forskydningen væk fra et holistisk perspektiv på samfundets ulighed, sådan som denne forskydning kommer til udtryk i almene boligområders forfald, der fastholdes i dette nu kanoniske citat fra *Planen*:

“ Lorteøen Amager var dér, hvor man kunne gemme det grimme væk. I dag er losseplads-symbolikken ikke til at overse. Nu er dette stedet, du ikke ønsker dine børn i nærheden af, en uoverskuelighedens arena hvor proletariatets afkom farer rundt i en hektisk krigsdans iført deres hudfarve som uniform. Blege kartofler som jeg er i undertal. (s. 11)

Pape gestalter med sine romaner klassespørgsmålets uomgængelige og fortsatte relevans for historien om de almene boligområder. *Planen* fremstiller klart de etniske brudflader i et alment boligområde, især som de kommer til udtryk i “perkernes” mobning og vold mod den bebrillede Morten, der tilhører de undertallige danske “kartofler”. Romanen peger imidlertid også på, at Urbanplanens brune “perkere” og hvide “kartofler” er sammen i et underklassefællesskab, som de ikke selv kan få øje på. Interessant nok har Pape med brugen af “du” indskrevet dig og mig: læsere fra middelklassen, der trods tilslutning til velfærdsstatens egalitære idealer sender vores børn i privatskole, læsere fra den middelklasse som forfatteren med romanen selv fik turpas til (samme rejse som Yahya Hassan nægtede at tage på, selvom også han fik en billet i kraft af sit forfatterskab).

Urbanplanen var bygget til at modvirke samfundets ulighed, men endte, ikke mindst i det almindelige omdømme, som indbegrebet af ulighed i det senmoderne Danmark. Som sådan dukkede “Planen” også op i DR’s julekalender i 2020, *Julefeber*. Her kommer seriens lille underklassefamilie med enlig far og to børn udtrykkeligt fra den brutalt ikoniske blok, der knejser over Urbanplanen – et stenkast fra min egen rødstenede ejerlejlighed fra 1903. Området fremstilles imidlertid nok som et klassespecifikt, men ikke som et frygteligt sted at bo. *Julefeber* er en håbefuld fortælling, lidt som velfærdsstaten selv er det, om, at mennesker kan mødes og finde hinanden på tværs af klasseskel (med hjælp fra dans og musik og efter forskellige genvordigheder, passende skåret ud i 24 afsnit). Den modsatte tanke, den om betonblokke som indbegrebet af klasseopdelingens uomgængelighed og den sociale arvs grundlæggende ubrydelighed, finder man orkestreret i Jonas Bengtssons forfatterskab. Her er man én gang for alle *Fra blokken* (2020) – titlen på hans seneste roman. “Du kan tage drengen ud af blokken”, siger den ene rod hen imod slutningen. “Men du kan ikke tage blokken ud af drengen”, svarer den anden (s. 289).

Under forskellen på den håbefulde *Julefeber* og den dystert deterministiske *Fra blokken* lurer to forskellige grundfortællinger (jf. Hanley). I den ene fortælling er betonforstaden en i udgangspunktet storslået ide, der sine steder udviklede sig til betonslum. I den anden er betonforstaden udtryk for den kynisk-liberalistiske strategi, som Pape pegede på med sin lossepladsmetafor: De fattigste skal bo et eller andet sted, men det skal ikke være godt, og de skal blive der. Uden at vi skal tabe den sidste af syne, ikke mindst i forhold til ghettostrategien, er det min vurdering, at det i en skandinavisk sammenhæng er den første fortælling, der er den vigtigste. Den passer også bedst med min egen historie.

Selvfremsstilling

I went back to Ohio, lød Pretenders i mit hoved, *but my city was gone* (fra *Learning to Crawl*, 1984). Jeg var taget tilbage til Rosenhøj i Aarhus' sydlige udkant. Her boede jeg, til jeg var 10, men min blok var væk. Opgangen var der, 3B hed den dengang, men hvad der havde været 3C var væk. Tilbage var en mindre langstrakt blok, der ligesom de øvrige blokke spredt ned over det svagt skrånende areal var blevet ombetrukket i hvidt, så den grå og rå beton ikke længere var synlig.

På kraftig opfordring fra min mors rige fætter Tage fulgte mine forældre i begyndelsen af 1970'erne dansk boligpolitik's almindelige favorisering af det at eje bolig: De købte et hvidt parcelhus med fladt tag i Åbyhøj. Middelklassen og store dele af arbejderklassen rykkede i hus og efterlod en blandet skare i de store, rask forfaldende blokke (sammen med, det skal man huske, dem der blev boende af det oprindelige klientel). Både bolig- og socialpolitik samlede efterhånden mennesker med sociale problemer i de almene boligområder, men de blev også genstand for velfærdsstatslige indsatser af mange arter og med skiftende held. Min kløvede blok 3 og hele områdets indpakning i hvidt er et monument over den senmoderne velfærdsstats fortsatte muskelstyrke og over den centrale placering, disse boligområder i virkeligheden har. Modernistisk massebyggeri er, siger historikeren Mikkel Høghøj, en velfærdsgeografi, hvor vi i praksis forhandler de værdier, vores samfund bygger på (2019).

På linje med ikke bare de skønlitterære, men også de mere faglige forfattere, der skriver om betonforstæderne, har jeg selv en relation til boligblokke i almenyttigt boligbyggeri. Fra Per-Markku Ristalammi over Lynsey Hanley til Leif Bull (2021) har forskere forbundet udforskningen af betonforstaden som fænomen med deres egen livshistorie om opvækst i blokkene. Fra Tarek Omar over Pape, Soei og Hassan til Kosovic forbinder skønlitterære forfattere selvbiografi, litterære virkemidler og de faktiske almene boligområder, hvor teksterne udspiller sig. Det kan ske relativt diskret gennem parateksten som hos Omar eller mere åbenlyst som hos de øvrige, hvor lokalområder navngives og kortlægges som del af en både individuel og kollektiv topografi. Dette gælder også erindringsbøger som Mahmouds *Sort land*, Karina Petersens *Helt ude i hampen. Mails fra underklassen* (2016) og Amiris *Glansbilleder* – med deres billeder fra Askerød, Korskærparken og Telemarksgården.

I forhold til en lidt længere historie om litterær selvfremsstilling kan disse tekster knyttes til begreber som performativ biografisme (Haarder 2014) – i en version 2.0: Den biografiske henvisning garanterer autenticiteten, det konkrete boligområde forankrer og bestyrker forfatterens oprigtighed og sandhedsværdien af det udsagte. Disse tekster er en del af det, Stefan Kjerkegaard har kaldt "Den nye oprigtighed og blottelsens etik", og er dermed i familie med mere eksplicit finlitterære foreteelser hos fx Cecilie Lind, Olga Ravn og Asta Olivia Nordenhof. Yahya Hassan med sin svimlende identitetskoreografi i og uden for sine tekster har mere med performativ biografisme 1.0 at gøre. Han er i familie med Claus Beck-Nielsens efterfølgere og Christina Hagen. "FORURETTET" – som Hassan skrev lidt om på efter offentliggørelsen i *Politiken* i 2013 og placerede i *YAHYA HASSAN 2* – er et godt eksempel på det, der også prægede hans optræden uden for teksterne. Digtet rummer en vild undsigelse af ethvert ståsted med plads til flere, alle får en smædebetegnelse, ingen fællesskaber hører jeget til.

Følelser og køn

Historien om de almene boligområder er ikke bare en historie om sted og klasse, men også om køn og følelser (jf. Høghøj og Holmquist). Betonforstaden er en affektiv økonomi, hvis ladning skifter med køn og over tid (Ahmed). I den fase, jeg kalder den grå beton, blev de nye betonblokke forbundet med klassespecifikke sociale problemer, men også med grimhed og tristesse. Hertil kom så den socialisation til en særlig ungdomskriminel og voldelig maskulin seksualitet, der står centralt i fx Hallers *Katamaranen*. Disse fornemmelser og forbindelser efterlader en affektiv betonikonografi, man støder på igen og igen. Den danske ghettolitteratur følger siden nye aspekter og affekter til betonikonografien, også nogle der går imod dens officielle varianter.

DR3's *Prinsesser fra blokken* (2016) er åbenlyst et monument over en trodsig klasse- og stedsspecifik femininitet, der udøves af unge kvinder med etnisk dansk baggrund. Åbningssekvensen viser lyserødfarvede betonhøjhuse, der korresponderer med titlen, og kapitelopdelingen er stednavne som Amager, Hvidovre og Brøndby. Vi er da heller ikke langt inde i første afsnit, før Siri slår fast: "Vores skønhedsideal er på Vestegnen det er jo fake. Jo falskere, jo bedre. Vi er pjattede med silibabser herude, der er ikke så meget der" (I, 1:28f.). Citatet kæder intersektionelt den særlige måde, hvorpå prinsesserne gør deres køn, direkte sammen med de klassebestemte steder i den københavnske geografi, der sammenfattes under betegnelsen "Vestegnen".

Mindre åbenlyst er det, at serien har indlagt en spatial klasseproblematik, der også indbefatter modtagerpositionen. Siri henviser til en center-periferi-struktur med den deiktiske markør "herude". Dette er nok så vigtigt både i forhold til den fysiske geografi, i forhold til den identitet, som denne geografi forbindes med, og i forhold til beskueren: Haarder, Simonsen og Schwartz (2018) peger på, at de unge kvinders trodsige forhold til nogle diffuse andre i meget høj grad er med til at bestemme deres femininitet. Skal man tro Beverly Skeggs (2004), er dette forestillede blik desværre virkeligt – uanset at kvinderne i *Prinsesser fra blokken* ikke præciserer det nærmere: Det er i det afstandtagende blik på arbejderklassekvinders 'overdrevene' og 'kunstige' udtryk for køn og seksualitet, at middelklassen kan positionere sig som indehavere af den gode smags æstetiske og moralske overherredømme. Prinsesserens trodsige 'hyperfemininitet' er ved nærmere eftersyn kun meningsfuld i forhold til en større klassegeografi, som også beskueren deltager i.

Ser man bort fra Sanela, der har en far, som forkæler hende, er de unge kvinder vokset op hos mødre og på institutioner. Allerede i løbet af 1970'erne blev "planetbyen" forbundet med ikke bare sociale problemer og uønskede følelser af tristesse, men også med "enlige mødre og andre uden job", som de sang i Jomfru Ane Bands "Asfaltballet" (fra *Rock Me Baby*, 1978). I den gråbrune betons ghettolitteratur efter 2010 gives denne særlige familiestruktur en etnisk kodning. Jeg vil tillade mig at kalde figuren "det kriseprægede hvide patriarkat".

I begyndelsen af *Planen* forbinder fortælleren panoramisk sted, familiestruktur og klasse i et verdensbillede præget af ængstelse: "Når jeg besøgte mine andre venner i Planen, var der én ting der altid slog mig – der var stort set aldrig nogen fædre hjemme. Det var et kvarter fyldt med enlige mødre, enker og børnepenge

hver måned” (s. 29). Lille Morten er gennemsyret af en ængstelse, der diffust gælder området forfald og mere specifikt retter sig mod forældrenes ægteskab. Han ser en deroute, der rammer hans venner efter skilsmissen, “alle dem med danske efternavne, i hvert fald” (s. 101), som han meget betegnende følger til. Da hans forældre så er blevet skilt, falder han selv på plads i det kriseprægede hvide patriarkat. *Planen* fortæller om en far, der svigtede sin søn og ikke engang magtede den minimale forældreforpligtelse, der ligger i Planens mest udbredte familieform. En sådan imploderet maskulinitet hænger sammen med selve området og derigennem med den danske velfærdsstats udvikling.

Tobias Skiveren har vist, hvordan jeget i *YAHYA HASSAN* præges af uro, irritabilitet og raseri udløst af en fundamentalt fremmedgørende erfaring af racialisering. Den erfaring har også noget at gøre med det, jeg selv vil fokusere på: det raseri og den vold i hjemmet, som præger mange tekster i den del af den danske ghettolitteratur, der skrives af forfattere med en minoritetsbaggrund. Præges det kriseprægede hvide patriarkat af en imploderet maskulinitet, hærges det kriseprægede brune patriarkat af en eksplosiv maskulinitet, der når som helst kan slå ud i vrede og vold.⁶ *Sort Land, Glansbilleder, YAHYA HASSAN, Forsoning og Det, du ikke vil vide* er ligesom *Planen* en slags faderbiografier, men fokus er på patriarkal vrede og vold i familien.

Forfatterne trækker i deres forsøg på at forstå det, de er vokset op med, på tre samvirkende forklaringsrammer. For det første beskriver de posttraumatisk stress efter ophold i krig eller flygtningelejre. “HVORNÅR VAR I SIDST I SIKKERHED/KRIGEN ER STADIG I JER” spørger jeget i *YAHYA HASSAN* retorisk sine forældre (s. 12). Mahmoud – også med palæstinensisk baggrund – ruller noget lignende ud:

“Volden, vi oplever, er i bund og grund en bivirkning ved krigstraumatiserede forældre. Deres land blev stjålet fra dem, de levede i flygtningelejr, kom til Danmark for at få et bedre liv, men magtede ikke opgaven selv. Med tiden blev hjemmet til en ny flygtningelejr, hvor volden opstod uden varsel og forsvandt lige så hurtigt. (s. 30-31)

Kosovics roman forbinder i et dybere og bredere historisk perspektiv farens dybt foruroligende raseriudbrud med hans baggrund på Balkan.

For det andet er der en voldsom vrede genereret af sammenstødet mellem medbragte maskulinitetsidealer og den nuværende tilværelse, især sammenstødet mellem fædres forventninger til sig selv og deres faktiske marginalisering i et ligestillingsorienteret velfærdssamfund af nordisk model. Dette står centralt i Soeis forsøg på med *Forsoning* at forstå, at hans far blev morder. I Amiris *Glansbilleder* er det broren, der efter farens død udøver vold; motivet genfindes hos karakteren Jamals familie i DR's *Når støvet har lagt sig* (2020). Pointen med Amiris fortælling er imidlertid, at den først idealiserede glansbillede-far svigtede sønnen ved ikke at opdrage ham, og at han dermed blev overladt til en rudimentær gadevariant af det patriarkat, som deres afghanske kultur har udgangspunkt i. Broren troede faktisk, han gjorde det rigtige, når han tævede sin søster trekvart ihjel for at opdrage på hende. Soeis sociologiske arbejde med at forstå både vrede sønner som *Omar og de andre* (2018) og unge *Fædre* (2020) med minoritetsbaggrund har udgangspunkt i lignende analyser

af forholdet mellem maskulinitet og marginalisering. Racialisering spiller også ind i hans analyser, der er et gebyr ikke bare for bopæl, men også for hudfarve.

Endelig kan vreden og volden være funderet i religion. Sara Omar er i sine gestalteringer af ekstrem patriarkalsk vold baseret på islam ikke så optaget af danske boligområder, men lader dog *Skyggedanseren* (2019) begynde i betonblokke i Aarhus Vest. Yahya Hassan fremsatte både i og uden for sine tekster en beslægtet kritik af et muslimsk patriarkat. Farens hånd holder således ikke bare de torturretskaber, han brugte på sine små, men også en fattigmandsudgave af de hellige tekster: “EN STENALDERHÅND EN PAPERBACK-KORAN”. Den islamkritiske streng i forfatter-skabet handler især om en uvidende og hyklerisk variant af islam, som distinkt knyttes til livet som flygtning i en dansk ghetto.

Til den narrative coping-strategi kommer der hos overleverne som Pape, Hassan og Karina Pedersen en væmmelse rettet mod den voksne, der svigtede eller mishandlede dem. Sådanne følelser fremtræder ikke-ambivalente og kan for så vidt stabilisere fx et barns komplicerede følelser for en voldelig eller fraværende forælder: “Whereas the obscuring of the subjective-objective boundary becomes internal to the nature of feelings like animatedness and paranoia, disgust strengthens and polices this boundary” skriver affektteoretikeren Sianne Ngai (s. 335). Karina Pedersens ellers svært fordøjelige foragt for moren og “underklassen” bliver i den sammenhæng mere forståelig, noget lignende gælder Papes legendarisk ulækre beskrivelser af farens miserable hygiejne. Hos Hassan er det mere komplekst, igen fordi væmmelsen, måske på grund af omgivelsernes racialisering, reflekteres tilbage på ham selv. Jeget er selvbevidst, selvseksualiserende, men også selvdistancerende. Nær slutningen af “LANGDIGT” dukker jeget op i Gyldendals forkontor bærende den forhadte fars ansigt – “DEN ANSIGT DER LIGNER MIN FARS” – og “MED LIVLIG PIK OG SEKRETÆR I TANKERNE” (2013, 166). De genkommende referencer til lort og røv i begge digtsamlinger kan nok forstås i den sammenhæng.

Den større historie i dansk ghettolitteratur synes at være, at der på længere sigt optræder konvergens mellem de to kriseprægede patriarkater. Bag eller under den vrede, eksplosive maskulinitet i det kriseprægede brune patriarkat ligger også en eroderende indflydelse fra den vestlige kulturs kombination af egalitære idealer og social marginalisering, ikke mindst som den kommer til udtryk i skilsmissestatistikken.⁷ Her har fortælleren givet ordet til sin mor i *Forsoning*:

“ Vi kvinder ville uddannelse og arbejde og kæmpede for det, mens mændene passivt så os lykkes med vores projekter. Det betød, at kvinderne ikke længere gad de her mænd, der sad hjemme og forsøgte at bestemme over dem. Mange af mændene var idioter, men de var jo ikke dumme, og jeg tror, at mange af dem tænkte: Hvornår bliver det min tur? (Soei, 438-9)

Selvom jeg her argumenterer for, at implosionen i betonforstadens maskuliniteter optræder i den danske ghettolitteraturs stedsspecifikke konfigurationer af køn, klasse og etnicitet, er implosionen næppe alene et ghettofænomen. Også her står den urbane periferis betonblokke ved nærmere eftersyn midt i kulturen, også her er ghettolitteraturen en almen skrift på væggen. Sagen om Jes Dorph-Petersen ruller,

mens jeg skriver dette. Hvor langt er der fra et misogynt raseri i en del tidlige kommentarer i støttegruppen på Facebook (“For alle os, der støtter Jes Dorph og Jens Gaardbo”) og til mændene i de tekster, jeg her behandler? Og omvendt: Er vi nu sikre på, at den form, metoo tager, kommer til at gavne dem, der gerne skal vokse op og være mænd på nye måder? *Good men* og ikke *real men* som Michael Kimmel formulerer utopien. Jeg gætter på, vi er mange, der opfatter moderne maskulinitet som kriseramte og tænker, vel ikke nødvendigvis konkret “hvornår bliver det min tur?”, men mere generelt “hvordan skal det gå?”

Materialitet

Hos den sene Hassan hedder det om “de intellektuelle”:

“ DE BOR PÅ ØSTERBRO
OG PLAGES AF BANDEKONFLIKTEN PÅ NØRREBRO
DE VANDER KARTOFLERNE I RÆKKERNE
OG PISKER BØRNENE MED IDYL (Hassan 2019, 11)

Klassemæssig segregering af ét område forudsætter, at segregering også finder sted i andre områder. Faktisk må det vel være dem, der har mest magt i et samfund, der også har det største ansvar, fx for segregering. Der er en direkte sammenhæng mellem dem i Kartoffelrækkerne (konkret eller i mere overført forstand) og ghettoen, noget som også Hassans digt peger på ved at bevæge sig fra “DIGTOPLÆSNING I GHETTOEN” – digtets titel – til “MARTIN KRASNIKS BARNESENG”. Her ligger jeget i fosterstilling, måske for at beskytte sig mod en følelse af ikke at høre hjemme nogen steder.

Pointen her er, at den samfundsmæssige udskilning af betonforstaden, som beboere oplever på deres egen krop og bevidsthed – både Hanley (148ff) og Soei (2016, 458) bruger metaforen “muren i hovedet” – og som ghettopakken adresserer udefra og ovenfra, er en funktion af hele samfundet. Det er denne funktionelle sammenhæng, som Foucaults inspirerende begreb om “heterotopien” peger på. Betonforstæder er skabt og rejst af velfærdsstaten, og de drives efter den særligt danske lovgivning om almene boliger, men deres skæbne afgøres også af, hvad alle mulige aktører løbende gør. Når nogle områder synes at lukke sig om sig selv og skabe det kompleks af problemer, der udgør definitionen på en dansk ghetto, så hænger det både sammen med, hvad beboerne gør, og med, hvad vi alle sammen gør. Vi bygger ghettoen hver dag med påklædning, forbrugs- og bosætningsmønstre og med sådan noget som affaldshåndtering: Det sidste bliver deltagerne i DR’s *180 dage i ghettoen* (2019) opmærksomme på i anden episode, hvor deres medbragte idealer støder sammen med en noget anden skraldepraksis. Det er i den sammenhæng interessant, hvordan musikforskeren Mads Krogh har vist, at den tilsyneladende entydige kobling af hiphop og Aarhus’ ghettoer i rappen fra Aarhus Vest reelt er noget, der frembringes i netværk, der går på tværs af områdernes grænser – *Ghettostjerner* peger i praksis på det samme.

Pointen er på ingen måde, at musikken så er løgn, pointen er snarere, at vi må stille det grundlæggende spørgsmål igen: Hvad er en ghetto? Vi kan få det officielle

Danmarks svar i ghettopakken, og vi kan få meget mere at vide hos folk som Wacquant og Daniel Schwartz. Deres svar kan gøre os klogere, men lad os alligevel holde fast, insisterende som børn: Altså, hvad er en ghetto for en ting? Hvordan skal vi forstå samspillet mellem samfundets klasseforhold, områdets fysiske udseende, beboernes sammensætning og adfærd og diskurser om ghettoen i kunst, kultur og politik? Er der nogle ydre, objektive forhold og så nogle indre, subjektive repræsentationer? Er det hele “diskurser” og “konstruktioner”?

Svaret ligger lige for, hvis man har fulgt lidt med i 2010’ernes teoretiske diskussioner om nye former for materialisme. En ghetto er et aktørnetværk, ville Bruno Latour sige. Selv vil jeg her pege på folk som Jane Bennett og Manuel DeLanda: En ghetto er en *assemblage*, en lebendig ansamling. Med *Assemblage Theory* (2016) forsøgte DeLanda at få hold på Deleuze og Guattaris vildtvoksende teoridannelser. Mens begrebet aktørnetværk fokuserer på aktører, i vores sammenhæng kunne det være beton, boligpolitik, beboeradfærd og ghettobeskrivelser i alle tænkelige medier og former, zoomer DeLanda ind på *processerne* i aktørers interaktion. Ansamlinger kommer i alle mulige tænkelige former og størrelser, fra storbykvarterer til markedsinstitutionen, men defineres grundlæggende af to størrelser, graden af kodning og graden af territorialisering: “a parameter measuring the degree to which the components of the assemblage have been subjected to a process of homogenisation, and the extent to which its defining boundaries have been delineated and made impermeable” (s. 3).

Problemet med ansamlinger af ghettotypen er høj kodning og høj territorialisering. Kodning indebærer homogenisering af elementer og kan i vores sammenhæng komme til udtryk i en særlig mentalitet (man smider bare sit affald fx). Territorialisering kan være i form af territorial stigmatisering: Mennesker fra særlige områder gøres til ét med problemer i disse områder og henvises dermed til dem, både i form af manglende jobmuligheder og mere psykologisk som en følelse af, at man egentlig ikke er en ligeværdig borger i det danske samfund. Der er flere historier om dørmænd og afvisninger i slutningen af *Planen*; de er nok så sigende og peger allegorisk ind i den accelererende gentrificering af de store byer. Med DeLanda kan man formulere, hvad der generelt skal til for at modvirke samfundets ghettoisering, fx i form af gentrificering: Kodning og territorialisering skal ned, og det kan kun ske i et holistisk perspektiv på hele samfundet, et perspektiv som den danske ghettolitteraturs vældige, hidtil usete alfabet bogstaverer for os.

Coda

Påstanden om eksistensen af en dansk ghettolitteratur er et forsøg på at skabe en ny ansamling af litterære tekster – der så igen er del af den større ansamling, jeg omtaler som betonforstadens litteraturhistorie. Jeg håber, kodningen er høj nok til, at de indgående tekster fremstår beslægtede, og at territorialiseringen er tilstrækkelig til, at ansamlingerne fremtræder overbevisende distinkt fra andre litterære ansamlinger. Omvendt skal man ikke ghettoisere betonforstadens danske litteraturhistorie. Teksterne er forskellige og ikke gensidigt definerende, ligesom de agerer i andre ansamlinger, sammen og hver for sig.

Den aktuelle danske ghettolitteratur har et distinkt overlap med især arbejderlitteratur. Man kan nok sige, at det trefasede forløb, jeg skitserede i artiklens begyndelse, er fortsættelsen på en litteraturhistorie, der begyndte i de gamle arbejderkvarterer i indre by: Martin Andersen Nexø, Harald Herdal og Tove Ditlevsen melder sig som formødre og -fædre. Omvendt er efterkrigstidens betonblokke udtrykkeligt ikke kun bygget til arbejderklassen. De dukker op i Anders Bodelsens velfærdsrealisme som en del af den nye middelklasses liv i de nye forstæder. Overlap med dansk migrationslitteratur er der selvsagt også, men nutidige ghettoer er ikke etnisk homogene enklaver for migranter og deres efterkommere. Det fremgår klart af både de her behandlede forfatters baggrund og af det, de skriver. Man må holde spørgsmål om kultur og etnicitet sammen med klasse som afgørende ingrediens i samtidens danske ghettofænomen. Jeg foreslår i *Haarder 2021* ligefrem, at ghettoen er prekariatet “som sted”, men man skal samtidig være opmærksom på, hvordan det selvbiografisk at skrive ghettoen ind i “litteratursystemet” (Kjerkegaard) aktiverer en alt andet end entydig klassesdynamik (jf. *Haarder, Simonsen og Schwartz*). Noget lignende gælder efter min vurdering spørgsmål om køn. Nok kan man placere de her omtalte værker og forfattere i henholdsvis (en fortsættelse af) *Nordisk kvindelitteraturhistorie* og en tænkt og tiltrængt maskulinitetens danske litteraturhistorie, men hvis klasseperspektivet dermed forsvinder, er vi ikke blevet meget klogere. Endelig indgår en del af de her behandlede værker i den litterære realismes danske historie, men bestemt ikke alle. Det er oplagt at pege på Yahya Hassan, men man kan også trække den legende fantastik i *Jorden under Høje Gladsaxe* frem, for slet ikke at nævne Lone Aburas’ raseri over betonikonografien som socialrealistisk kliche: den racialiserende automatkobling mellem hende og “en grafittismadret facade eller en blok, jeg aldrig har boet i eller været en del af” (s. 19).

Noter

- 1 Jeg er et glad medlem af projektet *Uses of Literature – The Social Dimensions of Literature* på SDU og skal i den forbindelse takke Danmarks Grundforskningsfond, bevilling D NRF127.
- 2 Se seneste udgaver af listerne her: <https://www.trm.dk/publikationer/2020/liste-over-ghetto-omraader-pr-1-december-2020/>.
- 3 Hertil kommer fiktionsromaner, der i større eller mindre grad bruger ghettoen som setting, som fx Kristian Bang Foss: *Døden kører Audi* (2012) og Jonas T. Bengtssons forfatterskab.
- 4 Urban segregering af jøder begyndte ifølge Daniel Schwartz allerede i den kristne middelalder. Ghettobegrebet kom til, da det venetianske bystyre den 29. marts 1516 dekreterede, at byens jøder skulle samles på øen *Ghetto Nuovo* – hvor “ghetto” synes at henvise til, at her lå førhen byens kobberstøberi (*gettare* = gyde, støbe).
- 5 Med litterære velfærdsstudier tænker jeg ud over Kjældgaard på fx Mai, Nexø, Simonsen, Hansen.
- 6 Begrebet er hentet hos Geeti Amiri, og jeg har tilladt mig at danne begrebet det hvide patriarkat som modstilling.
- 7 Se også undersøgelsen *Skilsmissebørn med etnisk minoritetsbaggrund* (Heede, Liversage og Olsen).

Litteratur

180 dage i ghettoen (2019), DR (TV-serie).

Aburas, Lone (2017): *Det er et jeg der taler (regnskabets time)*, København: Gyldendal.

Alworth, David (2016): *Site Reading: Fiction, Art, Social Form*, New Jersey: Princeton University Press.

Ahmed, Sara (2004): "Affective Economies", i *Social Text* 22.2, s. 117-139.

Amiri, Geeti (2016): *Glansbilleder*, København: Lindhardt og Ringhof.

Arping, Åsa (2013): "Nya berättelser om Sverige", i Bengt Olsson og Ingemar Algulin et al. (red.): *Litteraturens historia i Sverige*, Lund: Studentlitteratur.

Bal, Mieke. "Autotopography: Louise Bourgeois as Builder" (2002), i *Biography* 25.1, s. 180-202.

Bengtsson, Jonas T (2020): *Fra blokken*, København: Politikens Forlag.

Bennet, Jane (2010): *Vibrant Matter. A Political Ecology of Things*, Durham: Duke University Press.

Buchwald, Michael (1975): *Blokland*, Viborg: Arena.

Bull, Leif (2021): *Ganske følsom til å være fra østkanten. Et essay*, Oslo: Cappelen Damm.

Christensen, Camilla (2002): *Jorden under Høje Gladsaxe*, København: Samleren.

DeLanda, Manuel (2016): *Assemblage Theory*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Felski, Rita (2008): *Uses of Literature*, London: Blackwell Publishing.

"For alle os, der støtter Jes Dorph og Jens Gaardbo", Facebook: <https://www.facebook.com/groups/3568968619882388>.

Foucault, Michel (1997): "Andre rum", i *Slagmark* 27, s. 87-96.

Freiesleben, Mikaela. (2016): *Et Danmark af parallelsamfund*, ph.d.-afhandling, Københavns Universitet: https://curis.ku.dk/ws/files/160573902/Ph.d._2016_Freiesleben.pdf.

Frobenius, Nikolaj (2004): *Teori og praksis*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Haller, Bent (1976): *Katamaranen*, København: Borgen.

Hanley, Lynsey 2007: *Estates. An Intimate History*, London: Granta.

Hansen, Nils Gunder (red.) (2010): *Velfærdsfortællinger*, København: Gyldendal.

Hassan, Yahya (2013): *YAHYA HASSAN*, København: Gyldendal.

Hassan, Yahya (2019): *YAHYA HASSAN 2*, København: Gyldendal.

Høghøj, Mikkel (2019): *Between Utopia and Dystopia. A socio-cultural history of modernist mass housing in Denmark, c. 1945-1985*, ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.

Høghøj, Mikkel og Silke Holmquist (2018): "Da betonen blev belastende. Den emotionelle kamp om Gellerupplanen i 1960'erne og 1970'erne", i *Temp. Tidsskrift for historie* 16, s. 124-144.

Haarder, Jon Helt (2014): *Performativ biografisme. En hovedstrømning i det senmodernes skandinaviske litteratur*. København: Gyldendal.

Haarder, Jon Helt (2021): "The Precariat as Place. A Literary History of the Danish Ghetto", i *Scandinavica* 59.2, s. 29-50.

Haarder, Jon Helt, Peter Simonsen og Camilla Schwartz (2018): "Hvem kan tale for prekariatet – og hvorfra? In the Ghetto med Kristian Bang Foss, Morten Pape, Yahya Hassan, Karina Pedersen og prinsesserne fra blokken", i *Edda* 3.

Haarder, Jon Helt og Troels Obbekær (2020): "Ethvert byggeri er et udsagn om samfundets aktuelle tilstand. Jorden under Høje Gladsaxe i den danske ghettoes litteraturhistorie", i *Aktualitet* 14.1.

Jørgensen, Jens Lohfert og Martin Gregersen (red.) (2019): *Litteratur og . . . Litteraturvidenskabens tværfaglige engagement*, Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.

Kimmel, Michael (2018): "Raise Your Son to Be a Good Man, Not a 'Real' Man", i *The Cut*, 3.

Kjerkegaard, Stefan (2016): *Den menneskelige plet. Medialiseringen af litteratursystemet*, København: Dansk lærerforeningen.

- Kjældgaard, Lasse Horne (2018): *Meningen med velfærdsstaten. Da forfatterne tog ordet, og politikerne lyttede*, København: Gyldendal.
- Kjældgaard, Lasse Horne et al. (red.) (2012): *Litteratur. Introduktion til teori og analyse*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Kosovic, Birgitte (2020): *Det, du ikke vil vide*, København: Politikens Forlag.
- Krogh, Mads (2016): "Aarhus V som hiphopbrand: Heterogene forbindelser af musik, genre og miljø", i Mads Krogh og Henrik Marstal (red.): *Populærmusikkultur i Danmark siden 2000*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Krogh, Mads og Birgitte Stougaard Pedersen (red.) (2008): *Hiphop i Skandinavien*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lykkeberg, Rune (2019): *Vesten mod vesten*, København: Informations Forlag.
- Mahmoud, Ahmad (2015): *Sort land. Fortællinger fra ghettoen*, København: People's Press.
- Når støvet har lagt sig* (2020), DR (TV-serie).
- Mai, Anne-Marie (2010-11): *Hvor litteraturen finder sted*, København: Gyldendal.
- Mai, Anne-Marie Mai (2018): *Galleri 66 – en historie om nyere dansk litteratur*, København: Gyldendal.
- Mai, Anne-Marie (red.) (2019): *Litteratur i brug*, København: Spring.
- Mai, Anne-Marie og Dan Ringgaard (red.) (2010): *Sted*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Nexø, Tue Andersen (2016): *Vidnesbyrd fra velfærdsstaten*, København: Arena.
- Ngai, Sianne (2005): *Ugly Feelings*, Harvard: Harvard University Press.
- Nielsen, Helle Lykke (red.) (2019): *Kampen om Vollsmose*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Odgaard, Inger (2018): "Prekarisering I Europa – bidrag til en konceptualisering", i *Arbejdsliv* 20.1, DOI: <https://doi.org/10.7146/tfa.v20i1.108198>.
- Omar, Sara (2019): *Skyggedanseren*, København: Politikens Forlag.
- Ottoson, Mai Heede, Anika Liversage og Rikke Fuglsang Olsen (2014): *Skilsmissebørn med etnisk minoritetsbaggrund*, København: Det nationale forskningscenter for velfærd.
- Pape, Morten (2015): *Planen*, København: Gyldendal.
- Pape, Morten (2018): *Guds bedste børn*, København: Gyldendal.
- Pedersen, Karina (2016): *Helt ude i hampen. Mails fra underklassen*, København: Gyldendal.
- Prinsesser fra blokken* (2016), DR (TV-serie).
- Prieto, Eric (2012): *Literature, Geography, and the Postmodern Poetics of Place*, New York: Palgrave Macmillan.
- Reinecke, Christiane (2012): "Auf dem Weg zu einer neuen sozialen Frage? Ghettoisierung und Segregation als Teil einer Krisensemantik der 1970er Jahre", i *Informationen zur modernen Stadtgeschichte* 2, s. 110-131.
- Ringgard, Dan (2010): *Stedssans*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Ristilampi, Per-Markku (1994): *Rosengård och den svarta Poesin. En studie av modern annorlunda*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag.
- Sarrimo, Cristine (2020): "Mapping a Postmodern Dystopia: Hassan Loo Sattarvandi's Construction of a Swedish Suburb", i Kristina Malmi Kaisa Kurikka (red.): *Contemporary Nordic Literature and Spatiality*, Cham: Springer nature, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-23353-2>.
- Schultz Larsen, Troels (2015): "Kapitel 18. Fra ghetto til forsømte boligområder. "Socialvidenskabelig refleksivitet som afsæt for en afvisning af ghettobegrebet i en dansk sammenhæng", i Bent Greve (red.): *Grundbog i socialvidenskab – 5 perspektiver*, 2. udgave, København: Nyt fra samfundsvidenskaberne, s. 415-432.
- Schwartz, Daniel B. (2019): *Ghetto. The History of a Word*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

- Simonsen, Peter (2014): *Livslange liv. Plejehjemsromaner og pensionsfortællinger fra velfærdsstaten*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Skeggs, Beverley (2004): *Class, Self, Culture*, London: Routledge.
- Skiveren, Tobias (2016): "Affekt og racialisering i ny dansk (minoritets)litteratur. Om hjemløse kroppe i den store (h)vide verden", i *Passage* 76, <https://doi.org/10.7146/pas.v31i76.25230>.
- Skou-Hansen, Tage (1987): *Krukken og stenen*, København: Gyldendal.
- Soei, Aydin (2016): *Forsoning. Fortælling om en familie*, København: Tiderne Skifter.
- Soei, Aydin (2018): *Omar og de andre. Vrede unge mænd og modborgerskab*, København: Gads Forlag.
- Soei, Aydin (2020): *Fædre. Fortællinger om at blive til som far*, København: Gads Forlag.
- Solstad, Dag (1984): *Forsøk på å beskrive det ugjennomtrengelige*. Oslo: Oktober.
- Transport og boligministeriet (2020): *Liste over ghettoområder pr. 1. december 2020*, <https://www.trm.dk/publikationer/2020/liste-over-ghettoomraader-pr-1-december-2020/>.
- Standing, Guy (2017): *Prekariatet – den farlige nye klasse*, København: Informations Forlag.
- Wacquant, Loïc (2013): *Byens udstødte. En komparativ sociologi om avanceret marginalisering*, København: Samfundslitteratur.
- Wakeman, Rosemary (2016): *Practicing Utopia. An Intellectual History of the New Town Movement*, Chicago: University of Chicago Press.
- Vinn Nielsen, Bent (2021): "Bent Vinn har været en del i Glostrup. Han har beklageligvis ikke observeret noget poetisk", i *Information* d. 12. februar.
- Zakias datter (2017), DR (radiodokumentar om Geeti Amiri, ikke længere tilgængelig).